

DİNSİZ TANRI

Tanrı, Din ve İnanç:

Kavramsal Ayırışma ve Varoluşsal Sorgulama

Emrah BOZKURT

Mayıs 2025

Özet

Bu makale, din ile inanç kavramları arasındaki farkı ortaya koyarak, Tanrı inancının mutlaka organize bir dine bağlı olup olmadığını ve dinlerin Tanrı inancı olmadan da varlıklarını sürdürebilip sürdüremeyeceğini sorgulamaktadır. İnanç, bireyle Tanrı arasında doğrudan ve içsel bir ilişki biçimi olarak ele alınırken; din, toplumsal düzeni sağlayan, ritüel ve normlarla şekillenen yatay bir yapıdır. İbn Tufeyl'in "*Hay bin Yakzan*" adlı eseri, modern deist düşünce ve antropolojik bulgular ışığında, din olmadan da Tanrı inancının rasyonel ve tarihsel olarak mümkün olduğu savunulmaktadır. Aynı zamanda, Tanrı inancı olmadan da toplumsal düzen sağlayabilecek etik ve kültürel sistemlerin varlığına dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda makale, bireysel varoluşsal sorgulamalardan yola çıkarak, din dışı Tanrı inancının hem felsefi hem de tarihsel temellerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Metafizik, Din, İnanç, Felsefe, Rasyonelite, Deizm, Hay bin Yakzan, Felsefi Teoloji, Varoluş, Antropoloji

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca Tanrı inancı ve din kavramı çoğu zaman aynı anlama geliyormuş gibi ele alınmış, biri olmadan diğersinin de var olamayacağı düşünülmüştür. Ancak bu yaklaşım, felsefi ve tarihsel olarak sorgulanmaya açık olduğu kadar, bireysel inanç deneyimlerinin çeşitliliğini de göz ardı eder. Bu makale, tam da bu noktada devreye giriyor: Tanrı inancının mutlaka bir dine bağlılık gerektirip gerektirmediği ve dinin mutlaka bir Tanrı inancı üzerine mi inşa edilmesi gerektiği sorularını ele alıyor.

Amacımız, Tanrı'ya olan inancın bireyin doğrudan tecrübesiyle, içsel sorgulamalarıyla ve varoluşsal arayışlarıyla da mümkün olabileceğini; dolayısıyla din olmadan da rasyonel bir Tanrı inancı geliştirilebileceğini göstermektir. Aynı şekilde, Tanrı inancı olmaksızın da toplumsal düzeni sağlayan, ahlaki yönelimler sunan ve bir dünya görüşü oluşturan kültürel ya da felsefi dinlerin inşa edilebileceğini vurgulamak istiyoruz.

Metin boyunca, din ile inanç arasındaki ayrım netleştirilerek, tarihsel, felsefi ve antropolojik örneklerle bu ayrımın hem bireysel hem de toplumsal düzeyde nasıl ortaya çıktığı gösterilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda makale, şu temel sorulara yanıt arar:

- Tanrı'ya inanmak için bir dine ihtiyaç var mıdır?
- Dinler, Tanrı inancı olmadan da var olabilir mi?
- Bireyin varoluşsal soruları, yalnızca dinler yoluyla mı cevap bulabilir?
- Ahlak ve düzen, sadece teolojik temelli sistemlerle mi mümkündür?

İnanç ile Din Arasındaki Ayrım ve Dinli veya Dinsiz Tanrı Anlayışının Temellendirilmesi

İnanç ile din aynı şey değildir. Bu iki kavram, sıkça iç içe geçirilse de birbirinden oldukça farklı yönleri sahiptir. İnanç, dikey bir ilişki biçimidir; birey ile Tanrı arasındaki doğrudan ve içsel bağı ifade eder. Bu bağlamda inanç, kutsal bir varlıkla olan bireysel irtibatı, saygıyı, korkuyu, teslimiyeti ya da sevgi gibi manevi bağları içerir. Dinin konusu ise yatay bir düzlemde ele alınır; toplumu düzenlemeye yönelik kurallar, ritüeller ve normatif yapılarla ilgilidir. Yani din, Tanrı inancının toplumsal formudur.¹

Bu ayrım yapılmadığında insanlar, Tanrı inancının yalnızca bir dine ait olmakla mümkün olabileceğini zannederler. Oysa tarih boyunca ve günümüzde, herhangi bir dine bağlı olmaksızın Tanrı'ya inanan bireyler olmuştur. Örneğin bir kişi herhangi bir vahiy kitabına, peygambere ya da ritüele inanmaksızın da bir yaratıcıya inanabilir. Bu kişi Tanrı'dan çekindiği ya da ona saygı duyduğu için kendi ahlaki çizgisini oluşturabilir. Bu tutum, dine değil, inanca dayalıdır.

Din, uygulama alanı olan bir yapıdır. Bu yüzden pratik boyutları vardır: ritüelleri, toplumsal kurallar, helal-haram ayrımları gibi değer yargıları. Aynı zamanda ideolojik bir niteliğe sahiptir.² Bu, dinin bireysel davranışları değil, toplumsal düzeni şekillendirme

¹ Emrah Bozkurt, "Din Kavramı", *Havâss Dergi*, sy.1, Mayıs-Temmuz 2017, Trabzon 2017, s.32-37.

² Göz. yer, s.37-39; Emrah Bozkurt, "İdeoloji Nedir?", *academia.edu*, Nisan 2024.

gayesiyle hareket ettiğini gösterir. İdeolojiler nasıl ki bir toplumun değerlerini, davranışlarını ve yönünü belirlemek için kullanılıyorsa, din de benzer bir şekilde insanların yaşamına düzen getirmeyi amaçlar ve bir dünya görüşü kazandırır.

Tanrı ise bu yapının ne bir parçasıdır ne de bir uzantısı. Tam aksine din, Tanrı'nın gönderdiği düşünülen bir sistem olarak görülür. Yani kişi önce Tanrı'ya inanır, sonra o Tanrı'nın gönderdiğini düşündüğü dine yönelir. Tanrı'ya inanmak rasyonelliğin sonucudur; dini kabul etmek ise uygulamaya sokulan bir tercih olarak ortaya çıkar. Bu yüzden dine inanılmaz, din kabul edilir ve uygulanır. İnanç ya da iman yalnızca Tanrı'ya yöneliktir.

Bu ayrımı destekleyen tarihsel ve düşünsel örnekler de mevcuttur. Özellikle İbn Tufeyl'in "*Hay bin Yakzan*" adlı eseri, bu bağlamda önemli bir kaynak niteliği taşır. Hikâyede, medeniyetten tamamen uzak bir adada doğup büyüyen bir çocuk, yalnızca doğayı ve kendi varlığını gözlemleyerek Tanrı'ya ulaşır. Hiçbir peygamber ya da kutsal kitapla karşılaşmadan, akıl ve gözlem yoluyla Tanrı düşüncesine varır. Bu, vahiy ya da din olmadan da Tanrı inancının gelişebileceğini gösteren önemli bir felsefi kurgudur.

Benzer şekilde modern deist düşünce de bu çizgiyi sürdürmektedir. Deistler, bir yaratıcıya inanır ancak bu yaratıcıyı herhangi bir dinle sınırlamazlar. Onlara göre bir Tanrı vardır; evreni yaratmış, düzenlemiş ama sonrasında bu düzene müdahale etmemiştir. Bu düşünce, Tanrı'ya karşı bir saygı ve sorumluluk hissiyle ahlaki bir yaşamı savunur. Yani ahlak için dine değil, Tanrı'ya duyulan içsel bağlılığa ihtiyaç vardır. Deist düşünce, kötülüğün cehaletten kaynaklandığını, bilen bir insanın kötülük yapamayacağını savunarak bilgiye dayalı bir ahlak anlayışı geliştirir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta her insanda potansiyel olarak akıl mevcut olsa da bu akli aynı düzeyde kullanamaz ve deistlerin düşündüğü şekliyle bu konuyu kavrayıp pratiğe dökemez. İşte bu sebepten ötürü dine ihtiyaç doğar çünkü rasyonellikten ziyade duygulara hitap eden şiirsel, hikâyesel anlatılar ve ödül-ceza sistemiyle ahlaksal öğretilere uyulması sağlanabilir.

Bununla birlikte, antropolojik bulgular da organize dinler ortaya çıkmadan önce bile insanların bir tür aşkın varlık fikrine sahip olduklarını ortaya koyar. İlkel kabilelerde görülen animizm, totemizm ya da doğa güçlerine tapınma gibi yapılar, bir düzenin, bir gücün ya da ruhun var olduğuna dair inanç sistemleriydi. Bu sistemlerin organize dinlerden önce gelişmiş olması, Tanrı ya da tanrısal güç fikrinin dinlerden önce var olduğunu göstermektedir. Yani insanlık, daha dini sistemler ortaya çıkmadan önce bile evrende bir anlam, bir düzen ve bu düzenin ardında bir güç olduğuna inanıyordu.

Bu bağlamda dinsiz bir Tanrı inancı hem bireysel olarak mümkündür hem de tarihsel olarak köklü bir geçmişe sahiptir. Din, Tanrı inancının kurumsallaşmış ve toplumsallaşmış biçimi olsa da Tanrı'ya yöneliş, özünde bireyin varlıkla ve anlamla kurduğu doğrudan ilişkidir. Dolayısıyla inanç, dinin önündedir ve ondan bağımsız bir şekilde de var olabilir.

İnsanın inançsal düzlemde Tanrı'yı arayışı, çoğu zaman doğrudan bir dini bilgi ya da dışsal bir tebliğle dayanmaz. Tam aksine, bu arayış çoğu zaman doğayı gözleme, hayatı sorgulama ve varoluşsal sorulara yanıt arama süreciyle başlar. İnsan, "*Ben neden varım?*", "*Ölüm niçin var?*", "*Öldükten sonra ne olacağım?*", "*Benim bir ruhum var mı?*", "*Ruhum ölümlü mü?*" gibi soruları kendine yönelterek hem kendini hem de içinde bulunduğu varlık düzlemini anlamlandırmaya çalışır. Bu sorular, insanı yalnızca bireysel anlamda değil, evrensel

anlamda da bir sorgulama sürecine taşır. Dinlerin ya da metafizik modellemelerin var olmasının sebebinin bir yönü de bu tarz varoluşsal sorulara paket halinde cevaplar vermeleridir.

Bu sorgulama süreci içinde insan, yalnızca kendi varoluşunu değil, evrenin varoluşunu da merak eder. Gökyüzünü, doğayı, canlıları, yıldızları ve düzeni gözlemlediğinde bunların rastlantı sonucu meydana gelmiş olamayacağını düşünmeye başlar. Çünkü insan zihni, nedensellik üzerinden işler. Her şeyin bir nedeni, her yapının bir yaparı olduğunu gözlemleyerek öğrenir. Bu gözlemler doğrudan bir dinle ya da tanrısal bir öğretimle karşılaşmadan da bir yaratıcı fikrine ulaşmasını mümkün kılar. Bu noktada Tanrı inancı, dinlerden ve teolojik sistemlerden bağımsız bir şekilde, bireyin içsel düşünsel sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkar.

İnanç olarak tanımladığımız bu yapı, insan ile Tanrı arasındaki doğrudan, aracısız ve tecrübi bağı temsil eder. Bu bağ, herhangi bir ritüele ya da kutsal metne dayanmadan da kurulabilir. Birçok deist düşünce sisteminde olduğu gibi, kişi yalnızca doğayı gözlemleyerek, yaşamın anlamını sorgulayarak ve evrenin işleyişine dair sorular sorarak bir yaratıcı fikrine ulaşabilir. Burada önemli olan nokta, bu sürecin bireyin kendi içsel arayışıyla şekillenmesidir. Dolayısıyla, dinin olmadığı bir düzlemde bile Tanrı'ya inanmak mümkündür ve bu da inanç kavramının din kavramından ayrıştığı temel noktayı oluşturur.³

Bu noktada, bazı düşünürlerin sıkça dile getirdiği “*tanrısız din olamaz*” ya da “*dinsiz tanrı düşünülemez*” gibi önermeler de tartışmaya açık hale gelir. Biz bu metinde dinsiz bir Tanrı fikrinin, yani herhangi bir dini sistemle ilişkilendirilmeksizin Tanrı'ya inanmanın mümkün olduğunu ortaya koyduk. Şimdi ise tersinden bakarak, herhangi bir Tanrı inancı olmadan da dini yapılar ya da sistemler inşa edilebileceğini ele almak gerekir. Bu durum özellikle doğu kültürlerinde karşımıza çıkar. Çünkü din, yalnızca Tanrı'ya ibadet edilen teolojik bir yapı değil, aynı zamanda bir ideoloji, bir ahlak öğretisi, bir yaşam düzeni ve toplumlar için bir dünya görüşüdür.⁴

Örneğin Budizm, merkezinde Tanrı fikri bulunmayan bir din olarak öne çıkar. Buda, ilahi bir varlık değil, aydınlanmış bir insan olarak kabul edilir. Budizm'in temelinde, bireyin kendi içsel yolculuğuyla aydınlanmaya ulaşması vardır. Burada amaç yeniden doğuş döngüsünden kurtulmak ve Nirvana'ya ulaşmaktır. Tanrısal bir yaratıcıya tapınmak değil kişinin kendi zihinsel dönüşümünü gerçekleştirmesidir esas olan.

Benzer şekilde Jainizm de kişisel disiplin ve ahlaki yaşam ilkelerine odaklanır. Ruhların evrensel yasalar doğrultusunda işlediği bir evrende, kurtuluşun yine bireyin kendi çabasıyla gerçekleşeceği fikrine dayanır. Herhangi bir yaratıcı Tanrı kavramı içermez.

Konfüçyanizm ise daha çok ahlaki ve toplumsal düzen kurmaya yönelik bir öğreti olarak dini yapılar arasında değerlendirilmiştir. Tanrı'dan ziyade erdemli birey, toplumsal hiyerarşi, gelenek ve düzen gibi kavramlar merkezdedir.

Taoizm'de de “*Dao*” kavramı evrenin temel ilkesi olarak yer alır; bu kişisel bir Tanrı'dan ziyade varoluşun işleyişiyle özdeşleştirilen bir ilkedir. Tao'nun izinden gitmek, doğayla uyum içinde yaşamak, erdemli ve sade bir hayat sürmek esastır.

³ Gös. yer, s.32-37.

⁴ Gös. yer, s.37-39; Emrah Bozkurt, “İdeoloji Nedir?”, academia.edu, Nisan 2024.

Bu örnekler gösteriyor ki, Tanrı inancı olmaksızın da dini yapılar, inanç sistemleri ve hatta toplumları yönlendiren ideolojiler gelişebilir. Bu bağlamda, dinin tanımını yalnızca Tanrı'ya bağlamak hem tarihsel hem kültürel olarak yetersiz kalır. Din, Tanrı'dan bağımsız şekilde de ortaya çıkabilen, bireyi ve toplumu şekillendiren güçlü bir sistemdir.

Sonuç

Bu makalede, inanç ile dinin birbirinden ayrılması gerektiği vurgulanarak, Tanrı inancının bireysel, doğrudan ve içsel bir deneyim olduğu, dinin ise bu inancın toplumsal ve pratik bir organizasyona dönüşmüş hali olduğu ortaya konmuştur. İnsanın Tanrı'ya inanması, çoğu zaman bir dine mensup olmasından değil; kendi aklı, gözlemleri ve varoluşsal sorular sonucunda bir yaratıcı fikrine ulaşmasından kaynaklanır. Bu yönüyle Tanrı inancı, bireyin evrene ve kendine dair anlam arayışıyla doğrudan ilişkilidir.

Aynı zamanda dinlerin, bireyin yönelttiği "*Ben niçin varım?*", "*Ölüm nedir?*", "*Hayatın anlamı ne?*" gibi temel varoluşsal sorulara toplu, sistematik ve kolay içselleştirilebilir cevaplar sunduğu için insanlık tarihinde güçlü bir rol oynadığı da göz ardı edilemez. Bu bağlamda dinler, yalnızca ilahi bir varlığa ibadet biçimi değil; aynı zamanda insan davranışlarını yönlendiren, değer sistemleri sunan ve toplumları bir arada tutan ideolojik yapılardır.

Bütün bunların ışığında ulaştığımız temel sonuç şudur: Ne Tanrı inancı bir dine indirgenebilir ne de dinin varlığı zorunlu olarak bir Tanrı inancına dayanmak zorundadır. Tanrı, bireyin akılsal ve duygusal yolculuğunda ulaştığı bir anlam, bir neden-niçin olarak düşünülebilirken; din, bu anlam arayışının toplumsallaşmış, ritüelleşmiş ve kültürel bir biçimidir. Dolayısıyla hem din olmadan Tanrı inancı mümkündür hem de Tanrı inancı olmadan, insanları ahlaki bir düzen içinde tutan kültürel veya felsefi dini yapılar var olabilir. Ancak Tanrı inancı olmadan bu ahlaki düzenin sağlanmasının zorluğu da göz ardı edilmemelidir. Bu farkındalık hem bireysel özgürlüğün hem de düşünsel çeşitliliğin önünü açar ve inanç dünyasına daha geniş bir perspektiften bakılmasına olanak tanır.